

УДК 323.15

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕНЬ ТА КОНЦЕПЦІЙ

Галина Луцишин

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Проблеми національних меншин для будь-якого суспільства завжди є актуальними, вони потребують поглибленого вивчення та аналізу. Фундаментальною на рівні правових та політичних відносин залишається проблема термінологічних визначень. Розглянуто головні ознаки й особливості національних меншин, а також визначення поняття “національні меншини”.

Ключові слова: національні меншини, етнополітика, етнічні групи, етнічні меншини.

Проблеми, пов’язані з діяльністю національних меншин належать до складних, дискусійних, а часом і дратівливих. Суперечки точаться навколо питань: які саме соціальні групи слід називати терміном “національні меншини”, яка їхня типологія, критерії чисельності, стан національної свідомості; як складаються відносини між окремими національними меншинами, яка їхня взаємодія з державою, яким є міжнародний контекст функціонування національних меншин. Кожна з проблем має свою історію.

Дослідники, осмислюючи названі вище проблеми зосереджують свою увагу передовсім на правах людини, оскільки дуже часто йдеться про дискримінацію та обмеження прав представників тих чи інших національних меншин, а також на дотриманні конституційних прав національних меншин у цілому. Проблема національних меншин є головним компонентом демократичної максими, яку використовують, оцінюючи рівень демократії у державі.

Однозначності щодо категоріального визначення поняття “національні меншини” на сьогодні немає як на міжнародному, так і на національному рівнях, що свідчить про методологічну складність і багатогранність цього феномена. На перший погляд, категорія “національна меншість” пов’язана лише з кількісним критерієм, насправді ж вона має

історичні, юридичні, соціологічні й психологічні вияви. Дослідники, які займались вивченням проблеми національних меншин у першій половині ХХ ст., брали до уваги те, чи конкретна група завжди мешкала в одних і тих же компактних скупченнях, чи мала громадянство держави проживання, чи була частиною нації, яка мала власну державу, чи культивувала свою окремішність, чи була група так організована, щоб вести ефективні дії щодо більшості. Дослідники вважали, що ці критерії є головними. Сьогодні домінують два підходи щодо визначення поняття “національна меншина”: історико-юридичний і соціологічний. Історико-юридичний підхід ґрунтується на кількісному критерії, наявності держави, а також об’єктивних факторах (походження, мова, релігія та ін.). Соціологічний підхід ґрунтується на суб’єктивних факторах і самоідентифікації, тобто бажанні бути меншістю, усвідомленні належності до певних цінностей і символів, почутті зв’язаності з тою чи іншою групою, організаційній належності.

Активні націотворчі процеси першої половини ХХ ст. стимулювали вивчення проблеми національних меншин.

Національні меншини часто формувалися в процесі творення нових держав, внаслідок розширення влади шляхом завоювань і анексії території, на якій мешкали інші національні групи, або внаслідок зміни кордонів, масових міграцій населення економічного, політичного або ж релігійного характеру.

Демографічна, політична й організаційна сила національних меншин є різною, адже одні з них утворюють маленькі локальні общини, а інші відіграють суттєву роль у конкретному суспільстві. Найчастіше умови існування окремих етнічних груп визначають стосунки між більшістю суспільства та меншістю. Більшість і меншість можуть співіснувати, виявляти толерантність, доброзичливість, можуть ворогувати або виявляти байдужість одна до одної, співпрацювати тільки з необхідності.

Фундаментальною на рівні правових та політичних відносин залишається проблема термінологічних визначень. Ось деякі поняття, які досить часто вживають для визначення різних категорій так званих “меншостей”: “національна меншина”, “етнічна меншина”, “меншинський народ”, “національна група”, “етнічна група”, “етнонаціональна група”, “не домінуюча етнічна група”. Зауважимо, що тлумачення цих понять є доволі таки вільним, часто ці поняття вживають як синоніми. Дискусії стосовно визначення різних категорій населення, які відносяться до національних меншин, тривають. Наприклад, в англійській науковій літературі замість

поняття “національна меншина” вживають поняття “недомінуюча етнічна група” (non-dominant ethnic group).

“Енциклопедія українознавства” за редакцією В.Кубійовича (1955 р.) містить таке визначення поняття “національної меншості” – “окремі групи населення в державі, мовно і культурно відмінні від панівної нації, які мають власне минуле та прагнуть до самобутнього існування як національної спільноти” [1, с.750].

Український етнополітолог О.Бочковський виділяє три основні типи національних меншин:

- Увесь народ перебуває в межах однієї держави (бретонці, лужичани).
- Народ поділений між двома чи кількома державами (каталонці, баски, курди);
- Національна меншість є частиною народу, який має свою державу (поляки, німці, українці та ін.) [2, с.56].

У науковій літературі поряд із поняттям “національна меншина” доволі часто вживається термін “етнічна меншина”. Цей термін почали вживати порівняно недавно, витлумачено його у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників (Ю.Бромлель, Е.Сміт, Е.Геллнер, В.Євтух, М.Вебер, С.Широкогоров та ін.).

Етнічні меншини, на думку відомого німецького соціолога Ф.Гекманна, це “занедбані, пригноблені, дискриміновані й відзначені певним тавром етнічні групи, які існують у рамках системи етнічної ієрархії” [3, с.34]. В основу типології етнічних меншин учений поклав такі принципи: походження, структурно-соціальне становище в суспільстві, політичні орієнтації. Ф.Гекманн виділив п’ять типів етнічних меншин: національні меншини, регіональні меншини, емігрантські меншини, колонізовані меншини, нові національні меншини. Дослідник стверджував, що є прагнення до збереження й розвитку етнокультурної ідентичності – то найважливіша риса етнічної меншини.

Німецький соціолог М.Вебер зазначав, що етнічні меншини – це “...ті групи людей, які підтримують суб’єктивну віру свого спільного походження, зважаючи на фізичну подібність, традиції або одне й інше, або ж згадуючи колонізацію чи еміграцію” [4, с.389].

Відомий український дослідник В.Євтух виділяє такі особливості, що характеризують сутність поняття етнічна меншина: етнічна меншина є своєрідним різновидом спільноти людей, яка ґрунтується на їхньому

соціальному походженні, має спільні мовно-культурні характеристики, психологічні орієнтації та усвідомлення належності до цієї спільності.

Найпершою умовою реалізації етнічної меншини як цілісної структури є її взаємодія з іншими етнічними групами країни проживання, у процесі якої наповнюється змістом формула “ми – вони”. Етнічна меншина – це чітко визначений статус у відносинах, які складаються в поліетнічному суспільстві, де базовою є формула “більшість – меншість”.

Межі терміна “етнічна меншина” визначаються його співвідношенням із терміном “етнічна група” та “національна група” [5, с.5].

У “Малій енциклопедії етнодержавознавства” акцентовано на тому, що поняття “етнічна меншина” дуже часто вживається у значенні “національна меншина”. Поряд із поняттями “національна меншина”, “етнічна меншина”, “етнічна група”, “національна група” вживають термін “етнонаціональна група”. Найчастіше його вживають як синонім поняття “національні меншини” (зокрема, в документах міжнародних організацій), термін цей поєднує в собі поняття “етнічна група” та “національна група”. Зауважимо, що етнонаціональні групи найчастіше поводять себе як групи інтересів, вимагаючи справедливого розподілу праці, кращих умов для отримання освіти та участі в політичних процесах.

Одну з найбільш вдалих концепцій “національних меншин” запропонував датський учений Луїс Вірт. Він розглядав меншину як “групу людей, яких через їхні фізичні або ж культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві для особливого й нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об’єктом колективної дискримінації”. Л.Вірт наголошував, що “люди, яких ми вважаємо меншинами, щодо чисельності можуть бути і більшістю”. Національні меншини, на думку вченого, об’єктивно займають несприятливі позиції у суспільстві.

Американські етносоціологи К.Воглі та М.Гарріс запропонували такі критерії ідентифікації національних меншин:

- меншини – це підлеглі й незалежні частини складного, тобто поліетнічного суспільства;
- меншини мають особливі фізичні та культурні риси, які панівні частини суспільства зневажають;
- меншини – це самовіддані групи, об’єднані особливими рисами, які властиві членам цих громад;
- належність до національних меншин передається за принципом походження;

- члени меншин схильні одружуватися в середині своєї групи.
Датський етносоціолог Ганс Ван Амерсфорт виділяв такі властивості національних меншин:
- меншина – це безперервна спільнота в середині населення соціальної держави, ця безперервність має два важливі аспекти: меншина складається з кількох поколінь, належність до національної меншини має пріоритетність над іншими формами соціальної категоризації.
- кількісний склад національної меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі держави;
- меншина має об'єктивно несприятливе становище в основних суспільних сферах – законодавчій, освітній, ринку праці, ринку житла тощо.

Оригінальну концепцію запропонував відомий професор Йельського університету Е.Сміт. Для того, щоб з'ясувати становище тієї чи іншої національної групи, потрібно визначити, які несприятливі фактори відбиваються де-юре й де-факто на її політичному, соціальному та юридичному статусі, а також те, як відбиваються на цьому статусі її чисельність, культура, історія тощо. На думку Е.Сміта, особливе значення мають формальні та неформальні відносини національної групи з іншими групами суспільства з тим, аби визначити, чи сприяють ці відносини формуванню або збереженню їхніх особливих атрибутів, включаючи чисельність, релігію, політичні права. Важливо те, що Е.Сміт розглядає об'єкт дослідження у конкретному політичному та соціально-економічному контексті. Як результат, головними критеріями визначення національних меншин є не тільки чисельність меншини, а її становище у суспільстві [6].

Польський дослідник Єжи Дамраш, аналізуючи етнополітичну ситуацію в Польщі, вирізняє такі аспекти діяльності національних меншин: співучасть національних меншин у функціонуванні влади на рівні самоврядування, а також урядовому та парламентському рівнях; територіальна автономія; контакти із прикордонними зонами по інший бік кордону; збереження власної традиції та розвиток культурної творчості без цензури; формування в дусі поєднання суспільних засад щодо різних етнічних груп. “Ключовим питанням для відповідного розвитку громадянського суспільства, яке перебуває в процесі творення і охоплює різні етнічні групи, – зазначав учений, – є такий статус цих груп, за яким би одночасно відбувалось їхнє включення у громадянське суспільство, ототожнення з територією проживання, тобто з державою, етнічно диференційованим суспільством за

умови збереження власної національної ідентичності й відчуття зв'язку з відповідним етнічним суспільством поза межами держави проживання” [7, с.94].

До речі, у Польщі опубліковано декілька ґрунтовних досліджень щодо проблем національних меншин. Одним з останніх таких досліджень є книга Г.Халупчака та Т.Броварека “Національні меншини в Польщі”[8]. Польський дослідник А.Клафкофський зазначав, що “національні меншості” – це “групи населення, осілі в конкретній державі, які, як правило, мають її громадянство, відрізняються від більшості громадян цієї держави етнічним походженням, мовою або культурою і при цьому часто представляють власні політичні, суспільні або культурні інтереси, пов'язані з усвідомленням окремішності групи”.

Учений Є.Бичковский під терміном “національні меншості” розуміє “всі етнічні й національні групи, а також уламки народів, які не мають на території конкретної держави власної державності, а характеризуються розвиненим почуттям етнічно-групової окремішності та прагнуть до її збереження, що знаходить своє вираження в культивуванні мови, традицій, вірувань, а також у різних формах активного підкреслення й демонстрування своєї окремішності”.

Для дослідника К.Квасневського національна меншість – це “категорія осіб, які відрізняються етнічною окремішністю (мова, культура, традиція), яка не має територіальної автономії у країні, в якій живе, і в якій, з огляду на свою чисельність, вона не є найважливішим державним народом. Крім цього, група ця прагне зберегти елементи своєї національної окремішності, а з рідною країною підтримує тільки культурні контакти, без порушення лояльності щодо держави проживання”.

Націолог Г.Януш твердив, що національною меншиною є “будь-яка етнічна група, яка залишається у виразній меншості щодо решти населення держави, не створює на території свого проживання власної державності, характеризується прагненням до культивування своєї культури, традицій, мови, релігії та національної свідомості як головних рис, що становлять етнічну окремішність і відрізняють її членів виразним чином від решти населення держави.”

Відомий дослідник проблем національних меншин у Центральній та Східній Європі Жустін Берк зазначав, що “зрілі демократії мають одну рису – надійний соціально-політичний механізм регулювання відносин між більшістю та меншістю, який забезпечує всім рівні економічні можливості. У

політичній сфері більшість зобов'язана надати меншості можливість вільно виражати свої претензії. Меншість для досягнення бажаних змін повинна діяти як лояльна опозиція в рамках системи" [9, с.81]

Для того, щоб окреслити поняття "національна меншина", треба, на нашу думку, взяти до уваги такі головні елементи:

- проживання на території конкретної держави та наявність її громадянства;
- кількісна й фактична меншість щодо решти населення;
- відмінність від решти населення етнічними, мовними, культурними або релігійними рисами;
- наявність суб'єктивної волі бути меншістю, культивування своєї окремішності;
- почуття етнічно-групової окремішності, бажання зберегти своє національне самовираження, національна меншина найчастіше діє як організована спільнота;
- приналежність до національної меншини є пріоритетом серед інших форм соціальної категоризації;
- часто проявляють себе як групи інтересів, вимагаючи сприятливих умов для свого розвитку та участі в суспільно-політичних процесах.

Отже, "національні меншини" – це групи населення, осілі в конкретній державі, які перебувають у кількісній та фактичній меншості щодо титульної нації (або становлять 50% від усього населення), культивують свою національну окремішність, відрізняються від більшості громадян своїм етнічним походженням, мовними, культурними або релігійними рисами.

Зауважимо також, що лише ті групи можуть вважати себе меншинами, які, окрім зовнішніх відмінностей, усвідомлюють та культивують свою етнічну окремішність. Приналежність до національної меншини стає для них пріоритетом серед інших форм соціальної ідентифікації.

-
1. Енциклопедія українознавства / Гол. ред. В.Кубійович. Т. 1-8. Paris – New-York, 1955-1976. Т.5.
 2. Бочковський О. Вступ до націології. К.:Генеза, 1998.

3. Гекманн Ф. Народ, нация, этническая группа и этническое меньшинство: к некоторым основным категориям этничности // Зарубежный мир: социально-политические и экономические проблемы. Вып. 19. К., 1990. С.28-39.
4. Weber M. Economy and Society. Bedminster Press. New York, 1968. V. 1.
5. Євтух В. Державна етнополітика України: нинішні засади та погляд у майбутнє // Українські варіанти, 1997. №2. С.4–9.
6. Сміт Е. Національна ідентичність. К., 1994.
7. Дамраш Є. Етнічна та громадянська спільність – сучасна дилема етнічних меншин // Сучасність. К., 1998. №7–8. С.93–100.
8. Chalupczak H., Browarek T. Mniejszosci narodowe w Polsce. Lublin, 1998.
9. Estonia and Latvia: citizenship, language and conflict prevention. New York: Open Society Institute. 1997.

NATIONAL MINORITIES: PROBLEM OF DEFINITIONS AND CONCEPTIONS

Halyna Lutsyshyn

*Ivan Franko National University of Lviv Universytetska St., 1
79000 Lviv Ukraine filos@franko.lviv.ua*

The author analyses the problem of national minorities, which remains actual for every society and always needs deep research and analysis in the article. Today there are no questions connected with national minorities' activity, but the problem of terminological definitions still remains fundamental on the level of legal and political relations. The author analyses the principal specific features and criteria, and gives her own vision of "national minorities" definition on the basis of investigations conducted by Ukrainian and foreign scholars.

Key words: nationals minorities, ethno-politic, ethnic groups, ethnic minorities.

Стаття надійшла до редколегії 06.2001

Прийнята до друку 10.2001